

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/119815>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-24 and may be subject to change.

Gemeenschap ten tijde van globalisering.

Nancy, Cavell en de sociale gesitueerdheid van subjectiviteit

ARTIKEL

CHANTAL BAX

Het subject is sociaal gesitueerd. Hoewel consensus in de wijsbegeerte zeldzaam is, kwam in de loop van vorige eeuw een aanzienlijk aantal filosofen – of in elk geval een aantal aanzienlijke denkers – deze stelling te verdedigen. Van Heidegger tot Wittgenstein en van Foucault tot Rorty, werd betoogd dat de Cartesiaanse visie op subjectiviteit schromelijk tekort schiet: de mens is geen geïsoleerd denkend ding maar moet juist begrepen worden als een wezenlijk belichaamd zijnde dat bovendien gevormd wordt door de gemeenschap waar hij of zij deel van uitmaakt.

Deze visie op het mens-zijn heeft veel invloed gehad, zowel binnen de filosofie als daarbuiten, maar dat wil niet zeggen dat de precieze betekenis of de exacte implicaties ervan volledig duidelijk zijn. Zo kunnen we ons afvragen in hoeverre het subjecten, of althans subjecten met dezelfde sociaal-culturele achtergrond, tot eenvormige en conformistische wezens maakt die niet ontvankelijk zijn voor wat nieuw en anders is; in hoeverre het met andere woorden impliceert dat de gemeenschappen die zo bepalend zijn voor subjectiviteit, uniforme en statische gehelen vormen. Heidegger en Wittgenstein zijn dan ook beschuldigd van conservatisme – waarbij bepaalde biografische gegevens voor aanvullend bewijs zorgden – en sommigen hebben geconcludeerd dat gesitueerde subjectiviteit noodzakelijk behoudend is.

Intussen hebben wereldlijke ontwikkelingen duidelijk laten zien dat gemeenschappen niet zonder meer als eenvormig en onveranderlijk begrepen kunnen worden, voor zover dat überhaupt een houdbare visie op sociale gesitueerdheid vormt. De verzameling processen waar we naar verwijzen onder de noemer ‘globalisering’ – zoals toegenomen menselijke mobiliteit, een mondiaal geworden economie en steeds verdere internationalisering van de politiek – hebben onmiskenbaar aangetoond dat de wereld niet opgedeeld kan worden in duidelijk onderscheiden en te scheiden sociale eenheden. Hieruit zou zelfs opgemaakt kunnen worden dat het begrip gemeenschap nu volledig irrelevant is geworden, of dat de enige gemeenschap waarin het hedendaagse subject nog gesitueerd kan zijn, de universele gemeenschap van de mensheid als geheel is. Daarmee zou elke filosofie van menselijke gesitueerdheid eveneens achterhaald geworden zijn.

Andere (maar niet geheel ongerelateerde) ontwikkelingen suggereren evenwel dat het concept van gemeenschap, en van gemeenschap in niet-universele zin, geenszins aan zeggingskracht heeft ingeboet. In reactie op de poreusheid van nationale grenzen ontstond een vurig debat over de rekbaarheid van de

Nederlandse identiteit, en voor zover deze kwestie nu naar de achtergrond is verdwenen, is het vervangen door de vraag onder welke voorwaarde er sprake kan zijn van Europese eenheid. Of om een ander (en wellicht wat positiever) voorbeeld te geven van processen die juist tegen globaliserende krachten ingaan: in reactie op de werkwijze van de multinationals die zich weinig aan lokale wetten of lokaal welzijn gelegen laten liggen, zijn er verschillende initiatieven om de globale economie te vervangen door een kleinschaliger systeem dat niet ten koste gaat van specifieke gemeenschappen.

Deze maatschappelijke bewegingen en tegenbewegingen – gereflecteerd in academische debatten zoals die over de mogelijkheid en wenselijkheid van een kosmopolitische wereldorde – impliceren dat de filosofie van sociale subjectiviteit verre van achterhaald is, en dat de vraag hoe gemeenschap precies opgevat moet worden juist bij uitstek op scherp is gesteld. Want als het subject inderdaad niet zonder gemeenschap gedacht kan worden, ook in tijden van globalisering, maar als gemeenschappen tegelijkertijd onmiskenbaar poreus en veranderlijk zijn, hoe moet de socialiteit van subjectiviteit dan worden begrepen? Hoe kunnen we zowel de vloeibaarheid als het voortdurende belang van het begrip gemeenschap uitleggen?

Deze even ingewikkelde als belangrijke vraag vormt het onderwerp van mijn VENI project, dat meer concreet in drie delen uiteen valt. Ik sluit om te beginnen aan bij pogingen in de hedendaagse continentale filosofie om gemeenschap te denken in termen van radicale openheid.

Gemeenschap zonder gemeenschappelijkheid

In de afgelopen jaren hebben verschillende continentale filosofen zich opnieuw gebogen over de vraag naar gemeenschap. Reflecterend op de verwoestende uitwerkingen die totalitaire interpretaties van dat begrip hebben gehad – en daarbij moet zowel aan het Nazisme als aan het communisme worden gedacht – borduren denkers als Derrida, Nancy, Agamben en Esposito kritisch voort op de filosofie van gesitueerde subjectiviteit.¹ Hun opvattingen over gemeenschap vertonen bovendien opvallende overeenkomsten. Ervan overtuigd dat de notie van een gesloten samenleving altijd al misverstaat wat de socialiteit van subjectiviteit impliceert, stellen zij allen voor om gemeenschap in fundamenteel open termen te denken.

Mijn project concentreert zich op Jean-Luc Nancy, wellicht de belangrijkste vertegenwoordiger van deze continentale ontwikkeling. Zijn reflecties in werken als *La communauté désœuvrée* en *Être singulier pluriel* kunnen voor een groot deel begrepen worden als een herdenken, of voor het eerst echt doordenken, van Heideggers notie van *Mitsein*. Zoals Nancy beargumenteert is zijn altijd al meervoudig, of is zijn altijd al gemeenschappelijk zijn. Het liberalistische idee van de mens als een geïsoleerd individu berust dan ook op een misvatting. Dat wil echter niet zeggen dat het communitarisme een geldig alternatief biedt; beide theorieën vormen in feite twee kanten van dezelfde

1 Zie bijvoorbeeld – afgezien van de werken van Nancy die ik zo dadelijk zal noemen – Agamben (1993), Derrida (1997), en Esposito (2009).

medaille omdat beide uitgaan van een ontologie van afgescheiden substanties. Nancy stelt daarentegen dat, net zoals subjecten niet zelfvoorzienend en aan zichzelf genoeg zijn, gemeenschappen geen uniforme en afgesloten gehelen vormen. De leden van een gemeenschap delen namelijk geen onveranderlijke identiteit of essentie – wat zij delen is slechts hun gemeenschappelijk zijn. Ieder mens (en zelfs ieder zijnde) is bij voorbaat al blootgesteld aan anderen en kan door die blootstelling nooit samenvallen met zichzelf. Om dezelfde reden kan ook gemeenschap slechts in termen van fragmentatie en interruptie worden gedacht, en eigenlijk nooit tot een project van reïficatie of purificatie worden gemaakt.

Nancy's herdefiniëring van het sociale heeft veel weerklank gevonden, maar dat neemt niet weg dat het ook op de nodige kritiek heeft kunnen rekenen. Critici hebben bijvoorbeeld betoogd dat Nancy geen recht kan doen aan wat we de fenomenologie van gemeenschap kunnen noemen: het idee dat mensen geen gezamenlijke identiteit delen, of slechts een gebrek aan identiteit kunnen delen, komt niet tegemoet aan de alledaagse ervaring van het sociaal gesitueerd zijn.² Anderen menen dat Nancy vooral in ethisch-politiek opzicht tekort schiet.³ Zij stellen dat met de claim dat gemeenschap slechts in termen van interruptie gedacht kan worden, ook de mogelijkheid om ons te verenigen voor een goede zaak wordt ondermijnd. Hoewel er uiteraard projecten van gemeenschap zijn geweest die bekritiseerd moeten worden, betekent dit niet dat elke vorm van collectief streven dient te worden ondergraven.

In het eerste deel van mijn project geef ik op deze wijze een overzicht van het hedendaagse debat over de sociale gesitueerdheid van subjectiviteit. Dit heeft als doel een tweetal criteria te formuleren voor het conceptualiseren van gemeenschap in tijden van globalisering, in overeenstemming met complexiteit of tweeledigheid zoals ik die hierboven al schetste: het is zaak zowel de vloeibaarheid als het voortdurende belang van menselijke gemeenschappen te begrijpen. Want zowel de fenomenologische als de ethisch-politieke bezwaren tegen Nancy komen erop neer dat hij de poreusheid van het gemeenschappelijk zijn zozeer benadrukt, dat hij zich geen rekenschap meer kan geven van de pertinentie ervan.

Gemeenschap als gemeenschappelijk project

Ik wil, althans in eerste instantie, in het midden laten in hoeverre deze kritiek op Nancy terecht is; het uiteindelijke doel van mijn project is immers systematisch in plaats van exegetisch van aard. In een poging te onderzoeken hoe we de vloeibaarheid en het voortdurende belang van gemeenschap precies samen kunnen denken, wil ik het continentale debat over menselijke gesitueerdheid even laten voor wat het is, en me juist wenden tot een denker die zich nog niet, of althans niet expliciet, met dit debat heeft ingelaten. In de hoop dat hij een nieuw licht kan werpen op de vraag hoe gemeenschap in deze tijden te conceptualiseren, wijd ik het tweede deel van mijn project aan Stanley Cavell.

2 Zie bijvoorbeeld May (1997).

3 Zie bijvoorbeeld Norris (2000), Strathausen (2006) en Elliott (2011).

Cavells werk vormt een vruchtbaar contrast met dat van Nancy. Waar Nancy's reflecties over gemeenschap kunnen worden gezien als een herdenken van Heideggers notie van *Mitsein*, kan gesteld worden dat Cavell Wittgensteins visie op menselijke gesitueerdheid nader onderzoekt – hoewel hij zich net zo goed laat informeren door continentale denkers als Heidegger en Nietzsche. Net als Nancy ziet Cavell gemeenschap bovendien niet als iets starrs en statisch, maar juist als iets dat altijd al in beweging en onder discussie is. In tegenstelling tot Nancy is Cavell evenwel bereid om een meer substantiële invulling te geven aan termen als 'gemeenschappelijkheid' en 'project'.

Zo bevatten Cavells vroegere publicaties - waaronder *The Claim of Reason* - enkele belangrijke beschouwingen over de betekenis van het persoonlijk voorwoord 'wij'. Wanneer Wittgenstein het heeft over "Wat we nu eenmaal doen en zeggen," stelt Cavell, dan verwijst hij niet naar een voorgegeven en onveranderlijke praktijk waarvan mensen die andere dingen doen en zeggen bij voorbaat uitgesloten zijn. In reactie op deze conservatieve interpretatie van *ordinary language philosophy* betoogt Cavell echter niet dat 'wij' een leeg begrip is en moet blijven. Hij legt veeleer uit dat een uitspraak over 'wij' en 'ons' een uitnodiging aan anderen vormt om na te gaan of zij zich kunnen vinden in wat er hier als definiërend kenmerk van de gemeenschap wordt gepresenteerd. Volgens Cavell is elke claim over een 'wij' daarmee geen dogmatisch eindpunt maar juist het begin van een zoektocht naar gemeenschappelijkheid. Gaandeweg is Cavell deze zoektocht zelfs meer en meer gaan uitleggen in termen van een perfectionistisch project; de Amerikaanse transcendentalist en perfectionist Emerson is dan ook een steeds grotere rol gaan spelen in zijn denken. In recentere werken als *Conditions Handsome and Unhandsome* en *Cities of Words* omschrijft Cavell gemeenschap als niets meer en niets minder dan wat we er zelf van maken, hetgeen altijd al een collectieve aangelegenheid is.

Deze nadruk op de beweeglijkheid van het sociale, gecombineerd met het voortborduren op een perfectionistisch gedachtegoed, maken wellicht dat Cavells ideeën over gemeenschap tegemoet kunnen komen aan de bezwaren die critici tegen Nancy's uitleg hebben ingebracht - dat we met andere woorden met behulp van Cavell nieuwe openingen kunnen creëren in de poging aan beide kanten van de gemeenschapsvraag recht te doen. Anders dan Nancy heeft Cavell echter geen expliciete sociale ontologie ontwikkeld, en zijn zijn opvattingen over gemeenschap verspreid over zijn hele oeuvre. Het doel van het tweede deel van mijn project is deze bijeen te brengen om zo een uitgewerkte Cavelliaanse uitleg van sociale gesitueerdheid te geven.

Nancy, Cavell en debatten over nationale identiteit

Eenmaal beschikkend over een gedetailleerder Cavelliaans concept van gemeenschap breng ik hem in het derde deel van mijn project in gesprek met Nancy. Dit heeft als doel te onderzoeken of Cavells substantiëlere invulling aan noties als 'gemeenschappelijkheid' en 'project' niet onverhoopt de poreusheid van het sociale – zo onvermoeibaar verdedigd door Nancy – in gevaar brengt. In dat geval zou immers evenmin aan beide criteria voor een hedendaagse herinterpretatie van gemeenschap worden voldaan. Maar in feite kan middels dit gesprek tegelijkertijd worden nagegaan of een uitleg à la Nancy daadwer-

kelijk het voortdurende belang van menselijke gesitueerdheid onderwaardeert. Juist omdat Nancy en Cavell een wat andere plaats lijken in te nemen op het spectrum tussen 'dunnere' en 'dikkere' concepties van gemeenschap, kan een tweegesprek tussen beiden de precieze implicaties van hun posities naar voren brengen. Deze conversatie of confrontatie kan met andere woorden uitsluitend geven op de vraag in hoeverre we met behulp van Nancy dan wel Cavell zowel de vloeibaarheid als het voortdurend belang van sociale gesitueerdheid kunnen conceptualiseren.

Ik breng Nancy en Cavell om precies te zijn met elkaar in gesprek over het thema nationale identiteit. Dit onderwerp vormt niet het focuspunt omdat het de enige of meest authentieke manier is waarop menselijke gesitueerdheid gestalte krijgt, of zelfs maar omdat het de meest geschikte politieke vertaling van gemeenschappelijk zijn is – dat volgt namelijk nog niet uit de constatering dat het subject sociaal gesitueerd is. Maar nationale identiteit vormt wel een zeer in het oog springende en controversiële manifestatie van gemeenschap; dit thema stelt me dan ook in staat de overeenkomsten en verschillen tussen Nancy en Cavell zo scherp mogelijk te krijgen.

En op het eerste gezicht lijken we vooral verschillen tussen beide denkers vast te moeten stellen.⁴ Nancy meent zoals gezegd dat van gemeenschap nooit een project gemaakt kan worden, en hij verzet zich dan ook tegen het idee van een volk met een gedeeld verleden en een gedeelde lotsbestemming. Dit zien we eveneens terug in zijn recente tekst *Identité: fragments, franchises*, waarin Nancy een kritische analyse geeft van het Franse debat over nationale identiteit. Dergelijke debatten, zo stelt hij, hebben steevast een uitsluitende werking en doen geen recht aan de fundamentele vloeibaarheid van gemeenschappelijk zijn. Een groter contrast met Cavell lijkt bijna niet denkbaar te zijn. Hij meent immers juist dat gemeenschap altijd in gesprek tot stand komt, en ontwikkelt zijn notie van sociale gesitueerdheid zelfs deels in reflectie op de kwestie van Amerikaanse identiteit. In teksten als *The Senses of Walden* en *This New yet Unapproachable America* buigt Cavell zich uitgebreid over vragen als wat er komt kijken bij het stichten van een nieuwe natie en wat er eigen is aan de Amerikaanse cultuur.

In het laatste deel van mijn project onderzoek ik of de verschillen tussen Nancy en Cavell inderdaad zo groot zijn als ze lijken. Laat de confrontatie met Nancy zien dat een Cavelliaanse notie van gemeenschap slechts in naam vloeibaar en veranderlijk is? Of blijkt Cavells specifieke invulling van het idee van een gemeenschappelijk project juist verenigbaar met Nancy's onverzettelijk verdediging van de poreusheid van het sociale? En wat zegt dit over een uitleg van gemeenschap à la Nancy? Heeft dit wellicht meer om het lijf dan zijn critici hebben beweerd? Wat betekent dat voor een hedendaagse visie op sociale gesitueerdheid?

4 Nog afgezien van de inhoudelijke verschillen die ik zo dadelijk ga bespreken, is er ook een verschil in benadering: waar Nancy gemeenschap vooral als een ontologisch probleem oppakt, benadert Cavell het veeleer vanuit ethisch perspectief. Hoewel de vraag dus kan rijzen in hoeverre er überhaupt een gesprek tussen beiden mogelijk is, zal ik in het laatste deel van dit artikel laten zien dat Nancy's en Cavells benaderingen juist een aanvulling op elkaar vormen. Beiden zien ethiek en ontologie bovendien niet als zaken die zomaar van elkaar te scheiden zijn.

De vloeibaarheid en het voortdurend belang van gemeenschap

Op deze wijze onderzoek ik dus hoe we in tijden van zowel globalisering als antiglobalisering over gemeenschap kunnen denken, of hoe we aan zowel de vloeibaarheid als het voortdurende belang van dit concept recht kunnen doen. Ik ga na of Nancy en Cavell ons de middelen bieden om beide aspecten van de gemeenschapsvraag samen te denken: om de spanning tussen poreusheid en pertinentie op te lossen, of misschien juist op een bepaalde manier intact te laten – want dat zou net zo goed de uitkomst van het project kunnen zijn. Om alvast een voorschot te nemen, verwacht ik dat de reflecties van Nancy en Cavell een interessante aanvulling op elkaar vormen, en dat het samenbrengen van deze denkers een nieuw licht kan werpen op de verhouding tussen de poreusheid en de pertinentie van het sociale.

Een wat uitgebreidere lezing van Nancy's *Identité* laat namelijk zien dat Cavells substantiëlere invulling van noties als 'gemeenschappelijkheid', en zelfs zijn voortdurende interesse in de vraag naar Amerikaanse identiteit, niet per definitie haaks staat op Nancy's gedachtengoed. Nancy stelt expliciet dat hij het idee van Franse identiteit geenszins een leeg concept vindt, en dat zijn kritiek op rechtse invullingen ervan niet begrepen moet worden als een aanval op iedere poging om te begrijpen wat het betekent om Frans te zijn. Nancy verzet zich in *Identité* dan ook niet tegen debatten over nationale identiteit überhaupt; Cavells idee dat gemeenschap altijd in discussie tot stand komt, staat dus evenmin noodzakelijk op gespannen voet met Nancy. Wat het mikpunt vormt van Nancy's kritiek is dat het Franse debat door de overheid aan haar burgers werd opgelegd, en bovendien zo werd geformuleerd dat er alleen een heel beperkte en in feite achterhaalde notie van het Frans-zijn uit zou kunnen komen. Cavells idee is precies dat wie uitspraken over "We the people" doet, er rekening mee moet houden dat dat 'we' door andere leden van de gemeenschap wel eens heel anders ingevuld zou kunnen worden.

Zelfs wat Cavells perfectionisme betreft zijn de verschillen met Nancy niet zo groot als ze op het eerste gezicht lijken te zijn. Dit blijkt al uit het feit dat Nancy in *Identité* Nietzsche's "Word wie je bent" aanhaalt – één van de perfectionistische uitspraken waardoor Cavell zich laat inspireren. Zijn versie van het perfectionisme is dan ook gestoeld op een vergelijkbare ontologie van onvoltooidheid en interruptie als Nancy verdedigt. Net zoals Nancy stelt Cavell dat mensen niet zelfvoorzienend en aan zichzelf genoeg zijn, en net zoals Nancy meent Cavell dat gemeenschap daardoor niet als een afgesloten substantie begrepen kan worden. Volgens Cavell bevinden zowel individu als samenleving zich in voortdurende staat van ontwikkeling; een ontwikkeling die altijd gaande zal blijven en waarvoor iedereen een verantwoordelijkheid draagt. Cavells perfectionisme is anders gezegd in zekere zin een imperfectonisme. Het kent geen vaststaand of onveranderlijk einddoel en gaat er niet vanuit dat gemeenschap ooit voltooid zal zijn.

Het herdenken van gesitueerde subjectiviteit zoals we dit bij Nancy en Cavell aantreffen, tornt dus aan de term 'gesitueerdheid' voor zover dit de voltooid verleden tijd betreft en zo de indruk wekt dat gemeenschap een verworvenheid in plaats van een opdracht vormt. Of om het toe te spitsen op deze laatste term, het is niet zozeer het 'gemeen-' van 'gemeenschap' dat het

twistpunt vormt, als wel de uitgang ‘-schap’. Dat kan immers suggereren dat de wijze waarop een samenleving georganiseerd of afgebakend is, een statisch gegeven vormt waaraan we niets kunnen of mogen veranderen. Hoe dan ook is daarmee het voortdurende belang van gemeenschap, zelfs in tijden van globalisering, nog niet uitgehold. Het samenbrengen van Nancy en Cavell laat zien dat juist het serieus nemen van de veranderlijkheid van het sociale ten grondslag kan liggen aan het spreken over gemeenschap in termen van een project – en dat het benadrukken van de vloeibaarheid van gemeenschap op zijn beurt dus niet elke collectieve activiteit hoeft te ondermijnen. Die nadruk impliceert alleen dat voor zover een gemeenschappelijk project een uitsluitende werking heeft, we daar zelf de verantwoordelijkheid voor moeten nemen; er is immers geen vaststaande en onveranderlijke basis op grond waarvan we kunnen zeggen waar de ene gemeenschap eindigt en de andere begint. Maar dat verkleint de pertinentie van sociale gesitueerdheid niet – het vergroot deze juist.

Literatuurlijst

- Agamben, G. (1993) *The Coming Community*. Translation M. Hardt. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Cavell, S. (1972) *The Senses of Walden*. New York: The Viking Press.
- Cavell, S. (1979) *The Claim of Reason: Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy*. Oxford: Clarendon Press.
- Cavell, S. (1989) *This New Yet Unapproachable America: Lectures after Emerson after Wittgenstein*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cavell, S. (1990) *Conditions Handsome and Unhandsome: The Constitution of Emersonian Perfectionism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cavell, S. (2005) *Cities of Words: Pedagogical Letters on a Register of the Moral Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Derrida, J. (1997) *The Politics of Friendship*. Translation G. Collings. London: Verso.
- Elliott, B. (2011) Community and resistance in Heidegger, Nancy and Agamben, *Philosophy and Social Criticism* 37(3), pp. 259–271.
- Esposito, R. (2009) *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. Translation T.C. Campbell. Stanford, CA: Stanford University Press.
- May, T. (1997) *Reconsidering Difference: Nancy, Derrida, Levinas, and Deleuze*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Nancy, J.-L. (1983) *La communauté désœuvrée*. Paris: Bourgois.
- Nancy, J.-L. (1996) *Être singulier pluriel*. Paris: Galilée.
- Nancy, J.-L. (2010) *Identité: Fragments, franchises*. Paris: Galilée.
- Norris, A. (2000) Jean-Luc Nancy and the Myth of the Common, *Constellations* 7(2), pp. 272-295.
- Strathausen, C. (2006) A critique of neo-left ontology, *Postmodern Culture* 16(3), pp. 1-38.